

Y i r m i n c i K o n f e r a n s

## Karabük'ün Kuruluşu

**Dr. Erol TÜMERTEKİN**

Edebiyat Fakültesi Coğrafya Doçenti

Zamanımızda sür'atle gelişmekte olan bir saanyî kolu demir-çelik-tir. Daha 60-70 sene evvel bir iki memlekette mevcut olan bu faaliyet senede ancak 20 milyon ton ham demir 10 milyon ton da çelik istihsalî ile neticeleniyordu. Biraz daha eski tarihlere gidersek, meselâ, 1840 da, dünya ham demir istihsalî 7 milyon ton, 1800 de ise, sadece 1.700.000 ton olduğunu görürüz. Bu devrelerde üç memleket dünya istihsalinin 3/4 den fazlasını temin ediyordu. Meselâ 1870 de 10 milyon ton civarında olan dünya ham demir istihsalinde İngiltere'nin payı 5.964.000 ton Amerika'nın 1.665.000 ton, Almanya'nın ise 1.240.000 ton idi.

Dünya demir-çelik istihsalî sonraları bu maddelerin kullanış saha-larının artması ve istihsalî kolaylaştıran teknik buluşların tekâmülü ile sür'atle arttı. Böylece, çelik istihsalî 300 milyon, ham demir istihsalî ise 200 milyon tonu bulmuştur. Diğer taraftan demir-çelik istihsal eden memleketlerin sayısı da 40 a yaklaşmıştır. Bununla beraber halen 6 memleket dünya demir çelik istihsalinin %75 ini vermektedirler.

A.B.D. %25-30 la başta gelen istihsalcidir. Onu 1930 danberi bu sa-nayi kolunda büyük hamleler yapan S. Rusya takip eder. Bu memleket halen dünya istihsalinin %20 sini temin etmektedir.

Üçüncü büyük istihsalci Almanya'dır, (%10). İngiltere %7-8 istihsal eder. Japonya 1959 da Fransa'nın da önüne geçerek beşinciliği almıştır.

Dünya memleketlerine yeni demir-çelik istihsalcilerin katılması ha-reketi bilhassa Birinci ve İkinci Cihan Harpleri arasında en sür'atli halî-

ni kazanmıştır. Bununla beraber şimdi de artan demir çelik ihtiyacı teknoloji ve münakale sahasındaki gelişme her yıl yeni bir memlekette demir sanayi tesislerinin faaliyete geçmesine sebep olmaktadır. Eski demir sanayii memleketleri dışında, bu faaliyete yeni katılan memleketler arasında ekonomik yapıları bilhassa ziraaata dayananların mevcut olması demir sanayiini ziraatin ve hattâ bütünüyle memleketlerin kalkınmasındaki rolünün anlaşılmiş olmasıyla izah edilebilir. Nitekim Avustralya da demir sanayiinin tekamülünde herşeyden evvel, büyük demir istihsallerine uzak olan bu memlekette ziraat ve münakale sektörünün büyük ihtiyacı rol oynamıştır.

İki Dünya Harbi arasındaki devrede demir çelik sanayi faaliyetlerinin yer aldığı bir memleket de Türkiye'dir. Gerçi tesisler ancak harbin başında kurulmuşsa da ilk ciddi teşebbüsler 1925 tarihinden itibaren başlamıştır. Bazı çalışmalara göre Anadolu demir cevherinin yeryüzünde ilk işletildiği yer ise de ve hattâ Osmanlılar zamanında yer yer demir cevherleri işletilmiş, Tanzimatı müteakip Zeytinburnunda bir de demir fabrikası kurulmuşsa da modern mânada ilk tesis Cumhuriyet devrinde faaliyete geçmiştir.

Bugünkü bilgilerimize göre memleketimizde iktisadî prensipler dahilinde demir sanayiinin kurulup kurulamayacağına tedkikine 1925 yılında İktisat Vekâleti tarafından başlanmıştır.

Cumhuriyet idaresinin kurulmasından hemen sonra 1924 yılında bir aralık Ayvalık civarındaki Ayozmant demir cevherinin işletilmesi mevzuu bahs olmuşsa da ilk esaslı teşebbüs 1925 te Dr. Granning'in Türkiye'ye gelmesi ile başlamıştır.

Avusturya'da Leopen maden okulu profesörlerinden olan Dr. Granning memleketimizde demir sanayii kurulmaya yarar demir cevheri ve mâden kömürü bulunup bulunmadığını tedkike memur edilmiştir. Ayrıca bu maddeler kâfi durumda ise demir sanayi tesislerinin nerede kurulacağına uygun olmasının da bildirilmesi istenmişti.

Dr. Granning tedkiklerini neticesini sür'atle bir rapor halinde bildirdi<sup>1</sup>.

Bu rapora göre; Dr. Granning, memleketin demir cevheri ve mâden kömürünün durumlarının tedkikinin bile lüzumlu olmadığını, ica-

(1) Sınai tesisat ve İşletme ve Vekâlet Teşkilâtına ilâveler hakkında Raporlar, s. 46. 1935. Ankara.

bunda hem demir ve hem de kokun hariçten getirilerek demir sanayiinin kurulabileceğini ileri sürüyordu. Dr. Grannig'in bu neticeye varmasında Avrupa'da, evvelce hem demir cevheri hem de mâden kömürü bakımından uygun şartlarla istihsale başlayan, fakat bilâhare, adı geçen maddelerden birinin veya nâdir hallerde ikisinin birden tükenmesi ile, ithal yolu ile faaliyetlerini devam ettiren bazı bölgeleri örnek almış olduğuna şüphe yoktur. Halbuki sanayi an'anesi ve türlü ilgili sektörlerin gelişmiş olduğu bu gibi bölgelerde, adı geçen faaliyetlere yeni atılacak üstelik iktisaden fazla gelişmemiş olan bölge ve memleketlerin mukayese edilemeyeceği açıktır. Bununla beraber Dr. Grannig'in tedkiklerinin iyi netice vermemiş olmasına rağmen, hazardsa yerli kömürlerden yapılacak kok ve hariçten getirilecek demir cevherleri ile çalışmak ve seferde memlekette mevcut demir cevherinden istifade edilmek üzere bir demir sanayiinin kurulmasının muvafık olacağı 16.1.1926 da Ticaret Vekâletinden Başvekâlete yazılmış ve 29.3.1926 tarihinde 786 No. lu kanunu istihsal etmişti<sup>2</sup>.

Bu rapor üzerine Ticaret Vekâletinde bir Umum Müdürlük teşekkül ederek Avrupa'dan mütehassıslar (Dr. Amsler, Dr. Arni, Dr. Nowack) ceibedilmiş ve evvelce getirilmiş olan Dr. Lucius'unda iştiraki ile demir ve bilhassa Söğütözüne ehemmiyet verilerek kömür mâdenlerimiz tedkik ettirilmeye başlanılmıştır. Bu arada Belçika'da Maurice, Almanya'da Koffers müessesesine kömürlerimizin kok tecrübeleri, Lüksemburg'ta Medinger'de demir cevherlerimizin tahlili yaptırılmıştır. Diğer taraftan Belçika ve Fransa'daki demir sanayii tedkiklerinde bulunmak üzere Mâden İşleri Umum Müdürü Bekir Sıdkı bey Avrupa'ya gönderilmiştir.

Türkiye demir sanayii kurulması yolunda yapılan bu ilk teşebbüsün akamete uğramasında Bekir Sıdkı beyin Avrupa'daki tedkiklerinin sonunda verdiği raporun başlıca rolü olmuştur. Filhakika adı geçen zat verdiği raporda bu sanayiim bizde kurulması ve yaşayabilmesi için, muayyen bir kapasiteden aşağı gidilemeyeceği, evvel emirde kömürün ve demir cevherinin ucuz, muntazam ve daimî olarak tedarikinin temini lâzım geldiğini ifade ederek, memlekette bulunan iptidai maddelerden mümkün mertebe istifade olunabilmesi için, bu hususta başlanan tahkikatın bir sisteme bağlanmasını şiddetle tavsiye etmişti. Tesisatın cesametine gelince: İktisaden mümkün olan en küçük mikyasta işe başlan-

(2) Hadi Yener : Karabük Demir - Çelik Fabrikaları hakkında rapor, 16.11.1936.

ması (günde 150-200 ton ham demir imâli) elde edilen demirden kısmen dökme halinde kısmen de (memleketteki eski hurdalardan da istifade edilerek) çelik yapılması uygun görülüyor ve neticede demir sanayii tesis imkânlarını, tesis yerini, imâlât programının tesbiti için bir fen heyeti teşkili ve bu heyetin mesaisi menfi çıkarsa bu işten vazgeçilmesi tavsiye ediliyordu. Bu rapordan pek az sonra Dr. Lucius hariç olmak üzere, bütün mütehasıslara yol verilmiş ve demir sanayii teşkilâtı da fiilen dağılmış oluyordu.

Bu ilk teşebbüsün karşılaştığı belli başlı güçlüklerden biri de o devrede henüz memleketimizde pazar şartlarının da teessüs etmemiş olmasıdır.

Nitekim ikinci teşebbüste bilhassa bu hususun gelişmiş olduğu ileri sürülmüştür.

İkinci teşebbüs 1928 de yapıldı. Bu sene başlarında Erkânı Harbiye'de bir toplantı yapılarak demir sanayiinin vaziyeti/tekrar gözden geçirildi. Bu müzakereler şöyle hülâsa edilebilir: "Memlekette kömür mevcuttur; bir çok demir mâdenleri de vardır. Bunların servet derecesini tayin edebilmek için bir milyon Türk lirasına ihtiyaç vardır. Gümrük istatistiklerine göre 1924 de 10 milyon lira kıymetinde 93.000 ton demir ithal edilmiştir. Mamafih demir arzı çok talebi az bir metadır. Binaenaleyh tesis edilecek demir sanayii hiç olmazsa 10 sene zararlı çalışacaktır. Memleket müdafaası bakımından bu tesis her halde iltizam ediliyorsa, bu, hükümet tarafından ya doğrudan doğruya yahut da ecebî sermaye ile biliştirak ve hükümetçe garanti edilmek suretiyle vüuede getirilebilir. Bu hususta biri Arbad diğeri Rene Durand tarafından vuku bulan iki müracaat var. Durand mâdenler için kendisine bir rüçhan hakkı verilmesine mukabil hükümet hesabına demir sanayii için sermaye temin etmeyi vaad etmektedir. Arbad da kendi nâm ve hesabına tedkikat yapmak istiyor. Eğer müsbet bir netice alınırsa hükümetle müşterek bir anonim şirket teşkilini teklif ediyordu".

Erkânı Harbiye bilhassa şu mütalâada bulunuyordu: "Bizim yapacağunuz demir dışardan gelenle 10 sene içinde rekabet edemese de bir çok kimselere iş bulacağı, paramız içerde kalacağı ve demir sanayiinin tesisi memleket müdafaası bakımından elzem bulunduğu cihetle tedkikat tevsi ve ikmâl edilmelidir. Bu tedkikatın ve demir sanayii tesisatının bir takım sebepler yüzünden hükümet marifetiyle yaptırılması daha muvafık görülüyor ve ancak tedkikat neticesinde demir sanayiinin yaşamasına lüzumlu cevherin memleketimiz dahilinde iktisaden kabili ihti-

yaę bir Őekilde mevcudiyeti tahakkuk ederse demir sanayiinin tesisi ci-  
hetine gidilsin ve gerek tedkikat ve gerekse ilerisi ięin ecneb ihtisas ve  
sermayeden istifade edilmek üzere vekletce teŐebbüse geęilsin”.

Erkânı Harbiye'nin bu mtalaları üzerine veklet tedkikat ve te-  
sis iŐinin tahakkuk ettirilmesi ięin teŐebbüslere geęmiŐse de Mliye Ve-  
kletinin btęenin ęok mahmul olduğunu ileri sürmesi demir sanayii iŐi-  
nin bu defa da tahsisatsızlık sebebi ile akmete uğramasına sebep ol-  
muŐtur.

Eski İktisat Vekillerinden Őekip Bey tarafından hazırlanıp 1930 se-  
nesinde neŐredilen “İktisad Vaziyetimize dair” isimli rapor da vaziyeti  
deęiŐtirmiyor<sup>3</sup>.

Demir sanayii iŐi üçüncü defa olarak 1932 de Rus heyetinin tedkik-  
leri sırasında ele alınmıŐtır. Bu heyetin verdiği raporlarda 1929-1930  
gümrük istatistiklerinden anlaŐılacaęı üzere memleketimizde senede  
150.000 ton demire sürüm sahası bulunabileceęini bunun 2/3 demir ve  
1/3 de hurda demirden elde edileceęine göre günde 300 ton kapasiteli  
bir yüksek fırına ihtiyaç olduğu bunun iŐlemesi için tesis edilecek kok-  
haneden de kimya sanayii bakımından ęok önemli tli maddeler ele ge-  
ceceęi, sülfirik asit istihsali ve baŐka muavin teŐkiltın müşterek bulun-  
ması hayli tasarruflu olacağından demir ve ęelik sanayiinin aynı yerde  
yapılmasının ęok muvafık olacağı ifade edilmekte idi.

Bu devrede Türkiye'de demir-ęelik istihsali hakikaten evvelki sene-  
lere nisbetle ęok artmıŐtı. Filhakika 1930 da memlekete ithal edilen de-  
mir-ęelik mml miktarı 67.824 ton idi. 1932 de ise 90.743 ton olmuŐtu<sup>4</sup>.

Bu meyanda Rus heyetinden sonra gelen ve memlekette genel eko-  
nomik tedkikler yapan bir heyetten de demir sanayii ięin fikir sorul-  
muŐtur.

Aynı zamanda Vekâlet Krupp müessesesi ile temasa geęip Dr. Bh-  
ne'ye madenlerimizi tedkik ettirmekte idi.

Bütün bu tedkikler sonunda yetkililerce Türkiye demir sanayiinin  
kurulmasına karar verilmiŐtir.

(4) Kaynak; Türkiye Cumhuriyeti Maliye Vekâleti, Gümrükler Umum  
Müdürlüęü, İstatistik ve Tetkik Müdürlüęü Harici Ticaret için yıllık istatis-  
tik. 1926 ve devamı.

(5) Vekâlet raporları, S. 47. H. Yener, adı geçen rapor.

Bu kararı takiben Vekâlet ve Erkânı Harbiye temsilcilerinden mürekkep bir heyet demir sanayiinin kuruluş yerini ve diğer ilgili müesseseleri incelemeğe başladı.

Karabük bu heyetin demir ve çelik sanayii tesis yeri olarak tespit ettiği sahadır. Bunun üzerine şartnâmeler hazırlanmış ve ilgili firmalara tevdi edilmiştir. Neticede hükümet demir sanayii tesis işini İngiliz Brassert firmasına vermiştir<sup>5</sup>. Karabük'ün seçilişinde rol oynayan âmiller: Maden kömürü havzasına yakınlık, 2) Demiryolu güzergahına yakın oluşu, 3) Mıntıkanın iskâna çok müsait oluşu; 4) Jeolojik bakımdan endüstri kurulmasına müsait bulunması; 5) Askerî mülâhazalar<sup>6</sup>.

Konferans konum sadece Karabük'ün kuruluşuna ait olduğu için kuruluş yeri hakkında ileri sürülen fikirleri ve seçilen yerin isabetini tartışmaya girmiyoruz. Bilindiği gibi Karabük'ün yeri lehinde veya aleyhinde bir çok şeyler söylenmiştir. Bence artık mühim olan yeni kurulmakta olan demir sanayi merkezinin tartışma konusu olmasıdır. Fakat bunun için de galiba geç kalmıdı<sup>7</sup>.

İlk ünitelerin kuruluş safhalarını da belirterek konuşmama son vermek istiyorum.

Karabük demir-çelik sanayi tesisleri mıntıkanın morfolojik karakterine uygun olarak yegâne düz saha olan Soğanlı vâdisinin sağ tarafında kurulmuş bulunmaktadır.

1 Mart 1938 de montajına başlanan tesisler şu sıra ve tarihlere göre faaliyete geçmişlerdir:

|                 |                |
|-----------------|----------------|
| Kuvvet Santralı | 6 Haziran 1939 |
| Kok fabrikası   | 26 Temmuz 1939 |
| Yüksek Fırımlar | 9 Eylül 1939   |
| Boru Fabrikası  | 15 Kasım 1939  |

Haddehanenin muhtelif kısımları ise 1940 Nisan ayı ile 1941 Kasım ayı ortasında faaliyete geçmiştir. Asit sülfirik ve süper fosfat fabrikaları da 1944 de işletmeye açılmıştır.

(5) Fazla bilgi için bakınız: E. Tümertekin; Ağır Demir Sanayii ve Türkiye'deki durumu, İstanbul Üniversitesi neşriyatı, 1954.

(6) Şükün, N. : L'Industrie Minière Turque, Montreux, S. 65, 1943. Dr. Granigg : "Türkiye Demir Endüstrisi ve Ham Maddeleri" M.T.A. Mecmuası, Sayı 7, 1936. Özekan A. : "Sanayi Tesis Yerleri Problemi ve Türkiye'nin Sınai kalkınmasında tesis yeri dâvası", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, cilt 3, Sayı 3-4, 1942. Yazman, A. : "Hesapsız Fabrika kurmaktan vazgeçelim", İktisadi Yürüyüş Mecmuası, Sayı. 205 .

(7) Bu konuda etraflı bilgi için bakınız: E. Tümertekin; "Kuruluşu düşünülen Yeni Demir Sanayinin Yeri ve meseleleri" İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, cilt: XX. ni: 1-4.